ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՊԱՂԱՂԲՅՈՒՐԻ ԺԱՅՌԱՊԱՏԿԵՐՆԵՐԻ ԽՈՒՄԲԸ

ՀԵՐԼԵՍ Մ.Վ. (ԳԴՀ, Մյունխեն), ԴԱՎԹՅԱՆ Ռ.Հ.

2016 թ. հուլիս-օգոստոս ամիսներին Լոռու մարզի Ստեփանավանի և Տաշիրի շրջաններում հայ-գերմանական հնագիտական միացյալ խմբի կողմից հետազոտվեցին Պաղաղբյուր գյուղի (նախկին անվանումը՝ Սովուկբուլախ) ժայռապատկերները: Պաղաղբյուրը գտնվում է Լոռու մարզի հյուսիսարևմտյան ծայրում՝ Մեծավան գյուղից 9,4 կմ հարավ-արևելք՝ անմիջապես հայ-վրացական սահմանին կից: Տեղանքը հայտնի է պալեոլիթյան գտածոների շնորհիվ: Գյուղի մերձակայքում գտնվում է բացօթյա բնակավայրը, որտեղից «քմլո» տիպի գործիքներ են հայտնաբերվել, ինչը թույլ է տալիս բնակավայրը թվագրել մեզոլիթով և նեոլիթի սկզբով[1]:

Խնդրո առարկա ժայռապատկերների խումբը Պաղաղբյուր գյուղից արևմուտք ընկած հատվածում է, Սառնաղբյուր գետակի հովտում, ծովի մակարդակից մոտ 1900 մ բարձրության վրա: Տարածքը ներկայումս օգտագործվում է որպես արոտավայր: Կիրճի արևելյան մասում գտնվող բնական ժայռախորշում, որը հիմքում եռանկյունաձև է (բարձր.՝ մոտ 1,20 մ), առկա են մի խումբ ժայռապատկերներ, որոնք մինչ այժմ գրեթե չեն ուսումնասիրվել (նկ. 1, 2)[2]:

---

[1] «Քմլո» խմբի գործիքները Հայաստանում հայտնի են մ.թ.ա. IX հազարամյակի առաջին կեսից և իրենց արտաքինով համեմատելի են Զայոնուից հայտնի գործիքների հետ, բայց տեխնիկական և ձևաբանական առումով տարբերվում են վերջիններից (տե՛ս **Petrosyan A., Arimura M., Gasparyan B., Nahapetyan S., Chataigner Ch.** Early Holocene Sites of the Republic of Armenia: Questions of Cultural Distribution and Chronology, In: Gasparyan B, Arimura M (ed.), Stone Age of Armenia, 2014, Kanazawa, p. 143), **Dolukhanov P., Aslanian S., Kolpakov Ev., Belyaeva E.** Prehistoric Sites in Northern Armenia (http://antiquityacuk/projgall/dolukhanov301/ 01.12.2017):

[2] Մինչ խմբի այցելությունը Պաղաղբյուրի ժայռապատկերները հայտնի էին, սակայն բավարար ուշադրության չէին արժանացել: Տե՛ս **Սիմոնյան Հ.,** Վտանգված ժառանգություն (Մշակույթ, 1989, N 1, էջ 21): Ժայռապատկերներն ընդգրկված են նաև Լոռու մարզի պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների պետական ցուցակում՝ 5.90.3 համարով (http://wwwarlisam/DocumentViewaspx?DocID=37965,_01.12 2017):

Նկար 1. Պաղաղբյուրի ժայռապատկերների քարափի ընդհանուր տեսքը (Մ. Հերլես)

Նկար 2. Պաղաղբյուրի ժայռապատկերների ժայռախորշը (Մ. Հերլես)

Ժայռը մասնակիորեն վնասված է, այնպես որ դրա նախկին չափսի մասին կարելի է միայն ենթադրել: Ժայռապատկերներն արված են 1,20x 0,7 մ մակերեսի վրա, կազմված են բազմաթիվ մանր ակոսներից, որոնք արված են, հավանաբար, քարե թակիչի զարկերով (նկ. 3):

Նկար 3. Պաղաղբյուրի ժայռապատկերները (Մ. Հերլես)

Փորագրության այս եղանակը փաստագրված է Հայաստանի բազմաթիվ այլ վայրերում. այդպես են արված, օրինակ, Գեղամա[3] և Սյունիքի[4]

[3] Տե՛ս **Մարտիրոսյան Հ.,** Գեղամա լեռների ժայռապատկերները, Ե., 1981, էջ 8:

[4] Տե՛ս **Կարախանյան Գ., Սաֆյան Պ.,** Սյունիքի ժայռապատկերները, Ե., 1970, էջ 10:

լեռների ժայռապատկերները: Հատկանշական է ժայռի երկաթ-մանգանային կեղևը, որն էլ դրանց համար «կտավի» դեր է խաղացել[5]:

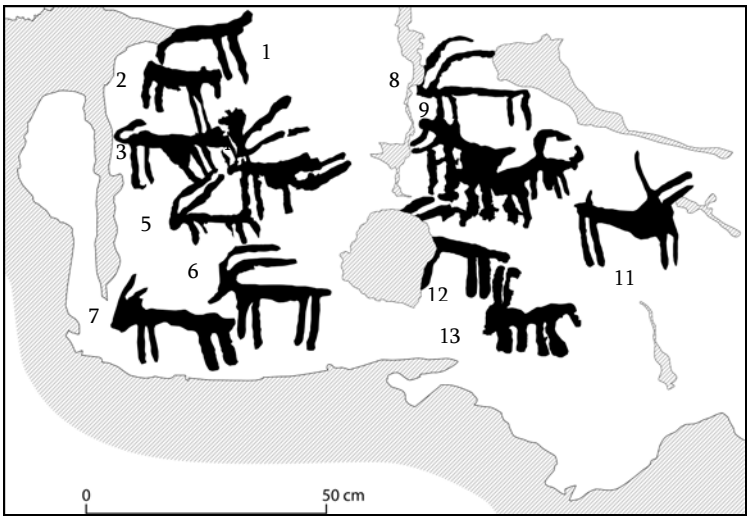

Նկար 4. Պաղաղբյուրի ժայռապատկերների գծանկարը (Մ. Լերխլ): 1, 2, 11-ոչ դիագնոստիկ չորքոտանիներ, 3-շուն, 4-8, 12, 13 այծ, 9-կատվազգի, 10-ցուլ

Պաղաղբյուրի ժայռապատկերները իրենց դասավորվածությամբ կարելի է պայմանականորեն բաժանել երկու խմբի: Դրանք իրարից բաժանվում են կեղևի քայքայումից առաջացած բնական խորշով: Անկանոն տեղադրությամբ պատկերախմբի մեջ կան ընդամենը 13 առանձին միավորներ. երևում են յոթ այծերի, մեկ շան, մեկ կատվազգիի, մեկ ցլի և երեք ոչ դիագնոստիկ չորքոտանիների պատկերներ (նկ. 4): Հատկանշական է, որ այս խումբը բազմաշերտ է, որն էլ դժվարացնում է պատկերված կենդանիների վերջնական նույնականացումը: Դրան նպաստում է պատկերների բնական վնասվածությունը:

Նույն քարափի արևմտյան մասում առկա են հիմնականում սպիտակ ներկով արված՝ նորագույն շրջանի ռուսագիր տառեր և տեղացի հովիվների անուններ: Այդ նորագույն գրաֆիտիներից մեկը չավարտված այծի պատկեր է՝ առանց փառի (պատինայի) և արված է քերման եղանակով,

[5] Տե՛ս **Krüger B., Borg G.** Des Künstlers Leinwand. Charakterisierung von Eisen-Mangan-Krusten der Felsbilder aus dem Hochland von Syunik, Südost-Armenien, In: Meller H., Avetisyan P. (Hrsg.), Archäologie in Armenien II, Halle (Saale), 2013, 235-243:

որն ակներևաբար տարբերվում է կետ-հարվածային եղանակից (նկ. 5): Ժայռապատկերների կրկնօրինակումը նորագույն շրջանում տարածված երևույթ է: Դրանք կարելի է տեսնել Հայաստանի այլ հնավայրերում ևս (նկ. 6):

Նկար 5. Պաղաղբյուր. ժայռապատկերների կրկնօրինակում նորագույն շրջանում (Մ. Հերլես)

Նկար 6. Երկու հին (1-ին և 2-րդ) և մեկ նոր (3-րդ)՝ այծի ժայռապատկերների օրինակներ Սեպասարից (Սյունիք) (Ֆ. Քնոլլ)

Քարափի հյուսիսային մասում՝ գետակի հակառակ ուղղությամբ հանդիպում են նաև բազալտ քարերից կազմված ուղղանկյուն հատակագծով կառույցների մնացորդներ (նկ. 7), ինչպես նաև քարերի շրջանաձև շարվածքներ (նկ. 8): Վերջիններս, հավանաբար, դամբարանների կրոմլեխներ են: Վերգետնյա խեցեղենի բացակայությունը դժվարացնում է այս շարվածքների թեկուզ և մոտավոր թվագության հարցը: Մեր կարծիքով, սակայն, ինչպես Հայաստանի ժայառապատկերային մյուս լանդշաֆտներում, այս լեռնային շրջաններում ևս առկա շարվածքները կապվում են հիմնականում անասնապահական տնտեսաձևի հետ և կարող էին ունենալ փարախի գործառույթ:

Հայաստանից և շրջակա տարածքներից հայտնի ժայռապատկերների մեծ մասը այծերի կամ կենդանական աշխարհի այլ ներկայացուցիչների պատկերներ են, որոնք առնչվում են որսի և անասնապահության հետ[6]: Շարժուն անասնապահության համատեքստում հետաքրքրական է ժայռապատկերների խորշը: Պատկերների՝ համեմատաբար խիտ ու բազմաշերտ բնույթը և դեպի գետակը խորշի ուղղվածությունը խոսում

[6] Տե՛ս **Knoll F. և ուրիշ.,** Die Felsbilder im Hochland von Syunik, In: Meller H., Avetisyan P. (Hrsg.), S. 214-217:

են այստեղ մարդկային համեմատաբար երկարատև ներկայության մասին: Այսպես՝ ժայռախորշը, որտեղից հնարավոր էր հետևել հոտի տեղաշարժին, հավանաբար, օգտագործվել է եղանակային աննպաստ պայմաններից պատսպարվելու համար: Ըստ երևույթին, նախնադարյան այս հովիվներն են եղել Պաղաղբյուրի ժայռապատկերների հեղինակները:

Պաղաղբյուրի ժայռախորշին զուգահեռ հիմնականում կենդանակերպ պատկերներ են հայտնաբերվել նաև Գեղամավան-1 քարանձավում և Կաքավաձոր ժայռածածկում[7], որոնք նույնպես գետերի մոտ են գտնվում:

Լոռու մարզում հայտնի են նաև Ախթալայի մերձակա Նեղուց գյուղի ժայռապատկերները[8]: Այստեղ հայտնի են ժայռապատկերների առանձին, ինչպես նաև խմբային պատկերներ (հիմնականում եղջերավոր կենդանիներ. այս դեպքում նշված եղջերավորները շրջապատված են օձերի պատկերներով):

Չնայած ժայռապատկերների թվագրության հարցը դեռ ուսումնասիրության սկզբնական փուլում է, սակայն, կարելի է նշել, որ Պաղաղբյուրի օրինակները իրենց՝ դարերի ընթացքում գոյացած աննշան փառով և տիպաբանությամբ կրկնում են Հայաստանից և հարակից տարածքներից հայտնի մյուս ժայռապատկերները: Սա թույլ է տալիս խոսել վերջիններիս նախապատմական բնույթի մասին: Պաղաղբյուրի ժայռապատկերներին կից գտնվող կառույցների և դամբարանների պեղումները կարող են նպաստել դրանց թվագրության խնդրի լուծմանը:

Նկար 7. Պաղաղբյուր. ուղղանկյունաձև շարվածք ժայռապատկերներից հյուսիս ընկած տարածքում (Մ. Հերլես)

Նկար 8. Պաղաղբյուր. դամբարանի կրոմլեխ ժայռապատկերներից հյուսիս ընկած տարածքում

[7] Տե՛ս **Khechoyan A., Gasparyan B.** Rock-Paintings in the Republic of Armenia, In: Gasparyan B., Arimura M. (ed.), նշվ. աշխ., էջ 316-318, 319-320:

[8] Տե՛ս **Ավետյան Վ.,** Նորահայտ ժայռապատկերներ Նեղուց գյուղի տարածքում (ՀՀ ԳԱԱ Լրաբեր հասարակական գիտությունների, 2006, N 2, էջ 249-255):

ГРУППА НАСКАЛЬНЫХ ИЗОБРАЖЕНИЙ ПАГАГБЮРА

ГЕРЛЕС М.В. (ФРГ, Мюнхен), ДАВТЯН Р.А.

Резюме

Пещера с рассматриваемыми петроглифами находится к западу от деревни Пагагбюр (Марз Лори, РА), на северном берегу речки Сарнагбюр. Скала покрыта слоем из железа и марганца, на котором сохранились изображения. Петроглифы сделаны из многочисленных вдавленных точек. На петроглифах имеются изображения семи коз, одной собаки, одного представителя семейства кошачьих, одного быка и трех неидентифицируемых четвероногих. Среди этих доисторических петроглифов есть также граффити современных пастухов. Один из граффити являет собой скобленное изображение козы, имитирующее петроглиф.

THE GROUP OF PETROGLYPHS OF PAGHAGHBYUR

M. HERLES (FRG, Munich), R. DAVTYAN

Abstract

The rock shelter where the petroglyphs under consideration were found lies to the west from the village Paghaghbyur (Lori Region, RA), in the northern side of the tiny river Sarnaghbyur. The iron-manganese crust of the rock, on which the images were realized, can be observed. Those images consist of numerous picked holes. Out of 13 units of petroglyphs, depictions of seven goats, as well as of a dog, a felid, a bull and three non-diagnostic quadrupedal animals could be distinguished. Close to prehistoric petroglyphs there are also other modern graffiti, among which is an image of a scratched goat, which is very likely an imitation of the rock art.